СТАНОВЛЕННЯ ВІКТИМОЛОГІЇ ЯК НАУКИ: ВІД КОНЦЕПЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ Г. ФОН ГЕНТІГА ДО СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ

Пінчук І. В., Київський університет інтелектуальної власності та права

DOI: 10.53672/ej.6.2026.04.08 Check for updates

Анотація. У тезах досліджено процес становлення віктимології як самостійного наукового напряму – від концепції взаємодії Г. фон Гентіга (1941–1948), яка вперше розглянула жертву як активного суб'єкта криміногенної взаємодії, через позитивістську, феміністичну та критичну віктимологію до сучасної позитивної віктимології, що зосереджується на потенціалі посттравматичного зростання постраждалих. Автор аналізує ключові етапи інституціоналізації дисципліни (заснування Міжнародного симпозіуму з віктимології 1973 року, Всесвітнього товариства віктимології 1979 року) та систематизує сучасні віктимологічні моделі, спираючись на праці Г. фон Гентіга, Б. Мендельсона, Е. Фаттаха, Р. Мавбі, С. Волклейт, а також вітчизняних дослідників О. М. Джужі, Н. М. Теслик, А. О. Данилевського та Ю. О. Данилевської. Автор доходить висновку, що подальший розвиток віктимології в Україні потребує інтеграції здобутків світової наукової думки з урахуванням національних особливостей постконфліктної віктимізації.

Ключові слова: віктимологія, концепція взаємодії, позитивістська віктимологія, критична віктимологія, феміністична віктимологія, позитивна віктимологія

Постановка проблеми. Тривалий час у кримінології домінував «злочиноцентричний» підхід, за якого увага дослідників зосереджувалася виключно на особі злочинця, тоді як жертва залишалася на периферії наукового аналізу. Лише усвідомлення обмеженості такого підходу у середині XX століття зумовило виникнення віктимології як самостійного напряму наукового знання. Відтоді віктимологія пройшла складний шлях еволюції: від початкових концепцій, що акцентували роль жертви у механізмі злочинної взаємодії, до сучасних моделей, які враховують широкий спектр соціальних, психологічних та політичних чинників віктимізації.

Мета. Дослідження процесу становлення віктимології як науки, аналіз ключових етапів її розвитку та визначення особливостей сучасних віктимологічних моделей.

Аналіз стану опрацювання питання.

Проблематика становлення віктимології активно досліджується як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі. Серед фундаментальних праць, присвячених історії віктимології, слід відзначити роботи Г. фон Гентіга, Б. Мендельсона, Е. Фаттаха, Р. Мавбі та С. Волклейт. В українській кримінологічній науці вагомий внесок у дослідження віктимологічних концепцій зробили О. М. Джужа, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Є. М. Моісеєв, Н. М. Теслик та інші науковці [1, с. 104–110]. Зокрема, у навчальному посібнику Н. М. Теслик «Віктимологія» розглядаються психологічні аспекти віктимології, віктимізація особистості, віктимблеймінг та сучасні способи його подолання.

Дослідження А. О. Данилевського та Ю. О. Данилевської присвячене етапам розвитку віктимологічної думки в Україні, де автори пропонують власну періодизацію цього процесу. Водночас, попри значний обсяг наукових праць, питання систематизації сучасних віктимологічних моделей та їхнього співвідношення з початковими концепціями залишається недостатньо висвітленим.

Виклад основного матеріалу.

Датою народження віктимології прийнято вважати 1941 рік, коли німецький кримінолог, який емігрував до США, Ганс фон Гентіг (1887–1974) опублікував статтю «Зауваження з приводу інтеракції між злочинцем і жертвою», а згодом, у 1948 році, монографію «Злочинець і його жертва. Дослідження із соціобіології злочинності». У своїх працях Г. фон Гентіг зазначав, що жертву слід розглядати як один із причинних факторів злочину, а також наголошував, що жертва злочину не повинна розглядатися як пасивний об'єкт, оскільки вона є активним суб'єктом процесу криміналізації. Ця концепція, відома як концепція взаємодії, отримала розвиток у всьому світі й існує дотепер [2, с. 133–139].

Водночас паралельно з Г. фон Гентігом над віктимологічною проблематикою працював американський психіатр і кримінолог Фредрік Вертам, який у 1949 році опублікував працю, присвячену психологічним аспектам віктимізації. Бенджамін Мендельсон, своєю чергою, досліджував взаємини між жертвою та злочинцем і наголошував, що обидві сторони пов'язані взаємними стосунками. Саме Б. Мендельсон у 1956 році ввів у науковий обіг термін «пенальна пара» на позначення діади «жертва – злочинець».

Початкові віктимологічні дослідження зосереджувалися не так на потребах і правах жертв, як на питанні про те, яким чином жертви сприяють власній віктимізації. Цей підхід отримав назву позитивістської віктимології, оскільки він спирався на наукове виявлення об'єктивних факторів, притаманних індивідам, які з найбільшою ймовірністю стають жертвами. Попри те, що такий підхід сьогодні видається прикладом «звинувачення жертви», Г. фон Гентіг зробив вагомий внесок у кримінологію, наголосивши на важливості жертви для всебічного вивчення злочинця [3, с. 141–144].

З 1970-х років фокус віктимологічних досліджень поступово змістився у бік вивчення підходів до запобігання віктимізації з дедалі більшим визнанням багатоманітних форм шкоди та страждань, яких зазнають жертви. У 1973 році Ізраїль Драпкін організував перший Міжнародний симпозіум з віктимології, що надав практикам, науковцям та дослідникам міжнародний форум для обговорення питань, пов'язаних із жертвами та розвитком віктимології як дисципліни. Згодом, у 1979 році, було засновано Всесвітнє товариство віктимології [4, с. 361–368].

Розвиток віктимології у другій половині XX століття значною мірою був зумовлений впливом громадянського руху 1960-х років, зростанням рівня злочинності, а також феміністичним рухом, який привернув увагу до проблеми насильства щодо жінок. Саме завдяки феміністичній критиці сформувався окремий напрям – феміністична віктимологія, яка зосереджується на гендерних нерівностях та досвіді жінок як жертв.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років у віктимології сформувався критичний напрям. Критична віктимологія, подібно до критичної кримінології, наполягає на необхідності врахування соціального та політичного контексту, в якому відбувається злочин. Вона прагне включити до аналізу «прихованих» жертв злочинів та висвітлити роль держави у відтворенні нерівностей у «виробництві жертв». Концептуалізація критичної віктимології як парадигми відбулася завдяки публікації двох ключових праць: «Towards a Critical Victimology» (Е. Фаттах, 1992) та «Critical Victimology» (Р. Мавбі та С. Волклейт, 1994).

Сучасний етап розвитку віктимології характеризується формуванням нової парадигми, яка враховує не лише психологічні, а й соціально-політичні та цифрові аспекти жертви. Дослідження зосереджуються на кількох ключових напрямах: психологічних наслідках віктимізації, соціальних та демографічних аспектах віктимізації, а також віктимології некримінальних подій [5].

Особливе місце в сучасній віктимології посідає позитивна віктимологія – напрям, що розвинувся на засадах позитивної кримінології та позитивної психології. Позитивна віктимологія зосереджується на сильних сторонах жертви та її оточення, а також на потенціалі посттравматичного зростання. Вона пропонує салютогенний, а не патогенний підхід до минулої віктимізації, наголошуючи на важливості благополуччя, реабілітації та відновлення.

В українській віктимологічній науці також спостерігається перехід до практико-орієнтованого дослідницького поля, що перетинається з психологією, соціальною роботою та іншими суміжними дисциплінами. Позитивна віктимологія для України передбачає тренування навичок саморегуляції, дихальні практики, техніки заземлення та елементи когнітивно-поведінкової терапії. Її методологія дає змогу потерпілому не «застигати» у статусі жертви, а трансформувати травматичний досвід, відновлюючи здатність до морального та психологічного вибору.

Висновки.

Становлення віктимології як науки пройшло кілька ключових етапів. Від концепції взаємодії Г. фон Гентіга, який уперше розглянув жертву як активного суб'єкта криміногенної взаємодії, віктимологія еволюціонувала до складного міждисциплінарного напряму, що поєднує кримінологічні, психологічні, соціологічні та правові підходи. Якщо на ранніх етапах дослідники зосереджувалися переважно на питанні про внесок жертви у власну віктимізацію, то згодом увага змістилася до вивчення потреб і прав жертв, а також до розробки ефективних механізмів запобігання віктимізації та підтримки постраждалих.

Сучасні віктимологічні моделі – позитивістська, критична, феміністична та позитивна – відображають багатовимірність феномену віктимізації та необхідність комплексного підходу до його осмислення. Подальший розвиток віктимології в Україні потребує інтеграції здобутків світової наукової думки з урахуванням національних особливостей, зокрема в контексті постконфліктної віктимізації та розбудови ефективної системи підтримки жертв.

Список використаних джерел

1. Джужа А. О. Історичні передумови становлення та розвитку віктимології як науки про жертву злочину. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2017. № 1 (59). С. 104–110.

2. Джужа О. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. Право України. 2002. № 2. С. 133–139.

3. Бутиріна О. Віктимологія як проблема психологічного аналізу. Освіта регіону. 2010. № 1. С. 141–144.

4. Клевець І. Жертва злочину як основний елемент предмета кримінологічної віктимології. Міжнародний науковий вісник. 2010. Вип. 1 (20). С. 361–368.

5. Коваль М. М. Напрями закордонної практичної віктимології. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права. 2022. С. 173–175. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-277-0-46

The Formation of Victimology as a Science: From H. von Hentig's Interaction Concept to Modern Models

Pinchuk I. V.

Abstract. The paper examines the formation of victimology as an independent field of scientific inquiry — from H. von Hentig's interaction concept (1941–1948), which first treated the victim as an

active subject of the criminogenic interaction, through positivist, feminist and critical victimology to contemporary positive victimology, which focuses on the potential for victims' posttraumatic growth. The author analyses the key stages of the discipline's institutionalization (the establishment of the International Symposium on Victimology in 1973 and the World Society of Victimology in 1979) and systematizes contemporary victimological models, drawing on the work of H. von Hentig, B. Mendelsohn, E. Fattah, R. Mawby, S. Walklate, as well as the Ukrainian researchers O. M. Dzhuzha, N. M. Teslyk, A. O. Danylevskyi and Yu. O. Danylevska. The author concludes that the further development of victimology in Ukraine requires integrating the achievements of global scholarship while accounting for the national specifics of post-conflict victimization.

Keywords: victimology, interaction concept, positivist victimology, critical victimology, feminist victimology, positive victimology

Бібліографічний опис (ДСТУ 8302:2015): Пінчук І. В. Становлення віктимології як науки: від концепції взаємодії Г. фон Гентіга до сучасних моделей. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 2026. Т. 11, № 4 (64). С. 52–55. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.04.08.